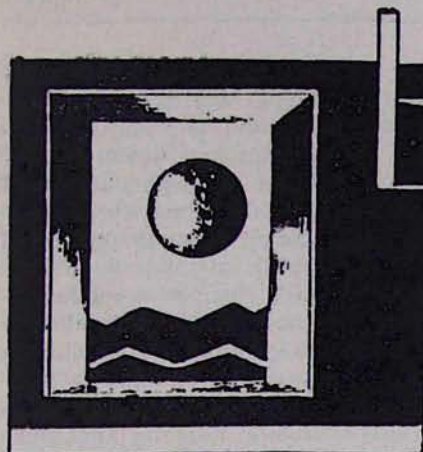

ԷԿՈՒՄԵՆԻԿ

ԿՅԱՆՔ

ԺՈՂՈՎ ԲԱԶԵԼՈՒՄ ՕՐԹՈԴՈՔՍ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐԻ
ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ ՃԵՄԱՐԱՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

1975 թվականի Նայրոբիի ընդհանուր ժողովի որոշումով և 1977 թվականի ԵՀԽ-ի Կենտրոնական կոմիտեի կարգադրությամբ, Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդին առընթեր ստեղծվել էր մի հատուկ գրասենյակ՝ «Աստվածաբանական դաստիարակության ծրագիր» անվան ներքո՝ զբաղվելու համար հոգևորականների պատրաստության գործով և եկեղեցիների միջև սերտ հարաբերություններ մշակելու համար:

Նման մի գրասենյակ ստեղծվել էր դեռևս 1938 թվականին Լոնդոնում՝ աստվածաբանական կրթություն ջանքելու համար բազմաթիվ եկեղեցիների հոգևորականներին, այդ թվում նաև հայ եկեղեցու սպասավորներին:

Հետագայում վերոհիշյալ գրասենյակը փոխադրվել է Ժնև: Այդ գրասենյակի տնօրենն է պատվելի Ահարոն Սապազյանը, որի նախաձեռնությամբ էլ սույն թվականի հուլիսի 4—7 օրերին Եվեյցարիայի Բազել քաղաքի Միսիոնհաուզում գումարվել է օրթոդոքս եկեղեցիների աստվածաբանական ճեմարանների ներկայացուցիչների առաջին ժողովը, որին մասնակցել են բազում օրթոդոքս եկեղեցիների պատվիրակություններ:

Վեհափառ Հայրապետի կարգադրությամբ, հանուն Հայաստանյայց առաքելական եկե-

ղեցու, ժողովին մասնակցել է Գերագույն հոգևոր խորհրդի անդամ և Երուսաղեմի արքեպիսկոպոս Զակարյանց վանքի Ժառանգավորաց վարժարանի և ընծայարանի վերատեսուչ տ. Ծաֆե արքեպ. Աճեմյանը:

Ժողովում քննության են առնվել աստվածաբանական ճեմարանների ներկայացուցիչների կողմից պատրաստված տեղեկագրեր և նրանցում շոշափված կրթական-դաստիարակչական բազում հարցեր:

Ժողովում ընթերցվել են երեք դասախոսություններ՝ հետևյալ թեմաների շուրջ.

ա) «Սուրբ պատարագի դաստիարակչական դերը և «Խորհրդակատարություն խորհրդակատարությունից հետո»-ի հոգևոր առաքելականությունը»:

բ) «Աստվածաբանական դաստիարակության բարիքը տարածել ձեռնադրված հոգևորականությունից այն կողմ՝ Աստուծո ժողովրդի վրա»:

գ) «Աստվածաբանական դաստիարակության էկումենիկ տարողությունը»:

Սույն դասախոսությունների շուրջ տեղի են ունեցել մտքերի լայն և հետաքրքիր փոխանակումներ:

Բազելի խորհրդակցության միսիոնի մեծ մասին նախագահել է տ. Ծաֆե արքեպ. Աճեմյանը:

Խորհրդակցությունում որդեգրվել է հանձ-

նարարությունների մի ամբողջ շարք՝ ամփոփված վեց գլուխների ներքո, և շեշտվել է նման խորհրդակցությունների անհրաժեշտությունը հետագայում, որպեսզի հաճախակի վերաքննվեն աստվածաբանական ճեմարանների թե՛ ուսումնական ծրագրերը և թե՛ դասավանդվող ուսումնական առարկաներն ու նրանց դասավանդման մեթոդները:

Խորհրդակցությունում որոշվել է ստեղծել մնալուն մի մարմին՝ աստվածաբանական ճեմարանների միջև կապ պահպանելու համար: Որոշվել է նաև խորհրդակցությունում քննարկված հարցերը և ընդունված որոշումները եմթարկել ժողովին մասնակից յուրաքանչյուր եկեղեցու նպիրապետական իշխանությունների ուշադիր նկատումները:

Խորհրդակցությունում «Հայ եկեղեցու հոգևոր կրթարանները» թեմայի շուրջ հետևյալ բովանդակային գեկուցումով հանդես է եկել տ. Ծախե արքեպիսկոպոսը:

Տ. ԾԱԽԵ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ԶԵԿՈՒՑՈՒՄԸ

Հայաստանյայց եկեղեցին ունի չորս դըպրեվանքներ իր նպիրապետական չորս Աթոռներում կից. առաջինը՝ Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանն է, որ կգտնվի Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության կից, նույն Կաթողիկոսարանին մեջ, Հայաստանի մայրաքաղաք Երևանին մոտ 20 քիլոմետր հեռավորության վրա: Երկրորդը կգտնվի Կիլիկիո Կաթողիկոսարանին մեջ, Պեյրուսի մոտ—Լիբանան—որում մասին ձեզի պիտի խոսի Տաթև եպիսկոպոս: Երրորդը կգտնվի Երուսաղեմի հայոց Պատրիարքարանին մեջ և կրկնվի Ժառանգավորաց Վարժարան և ընծայարան: Իսկ չորրորդը կգտնվի Պոլիս, Թուրքիո հայոց Պատրիարքարանին մոտ, և կկոչվի ս. Խաչ դպրեվանք: Առաջին, երրորդ և չորրորդ դպրեվանքերում մասին պիտի փորձեմ այստեղ նախ ընդհանուր տեղեկություններ տալ և ապա ամփոփ գծերու մեջ նկարագրել անոնց դաստիարակության բնույթը:

Էջմիածնի հոգևոր ճեմարանի պատմությունը կարելի է սկսիլ ս. Գրիգոր Լուսավորիչի օրերեն, երբ, ինչպես կըսե իր պատմաբանը Ագաթանգեղոս, քրիստոնեացնել է եղ Հայոց թագավորական տունը և քանդել է եղ Հայոց աշխարհի կուսպաշտական կեղծոնները, անիկա հավաքեց քուրմերուն զավակները, տալու համար անոնց քրիստոնեական դաստիարակություն և պատրաստելու համար զանոնք որ երթան Հայաստանի բոլոր գավառները և քրիստոնեացնեն հայ ժողովուրդը: Ասիկա

կպատահեր չորրորդ դարու առաջին քառորդին: Այդ շրջանին ետք եկեղեցականներու պատրաստության գործը հայ եկեղեցվո պետքին հետ զարգացավ և տարածվեցավ: Սակայն հոգևոր դաստիարակության պատասխանատվությունը մնաց միշտ ծանրացած Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսության ուներուն: Ս. Էջմիածնի այսօրվան ճեմարանին պատմությունը կսկսի գործնականապես 19-րդ դարում, 1874 սեպտեմբեր 8-ին, երբ Գեորգ Դ Կաթողիկոս հիմնեց իր անունը կրող ճեմարանը, հրավիրեց այնտեղ Ժամանակի ամենեն կարկառուն ուսուցիչները և պատրաստեց հույլ մը հոգևորականներու, թե գիտական և մտավորական աշխատանքի և թե հովվական գործերու համար: Ծեմարանին կյանքը տևեց մինչև 1917, երբ պատերազմի պատճառով փակվեցան անոր դուռները: Պետք էր սպասել մինչև 1945, տեսնելու համար վերաբացումը հոգևոր վարժարանին (Theological School)՝ Էջմիածնի հոգևոր ճեմարան (Religious Academy of Etchmiadzine) անունին տակ: Այդ թվականին աստիճան հոգևոր ճեմարանը կպահե երեսունհինգ աշակերտներ (երբեմն մինչև 70), բաժնված վեց դասարաններու վրա—երեք բարձրագույն դասարաններ և երեք լսարաններ: Աշակերտներ կընդունվին այնտեղ վերջացնել ետք երկրորդական կրթությունը, այսինքն 10-րդ դասարանը, ըստ սովետական կրթական դրության, մոտավորապես 17 տարեկանին: Վեց կամ յոթ տարիներ ուսանել ետք կընդունին իրենց ձեռնադրությունը իբրև արքեպիսկոպոս, քահանա: Առաջին դասարաններու մեջ կդասավանդվին քացի հայոց լեզվեն և գրականությունեն, ուսերեն և անգլերեն. կդասավանդվին նաև հայոց հին լեզուն՝ գրաբարը և հին գրականությունը՝ մատենագրությունը, ինչպես նաև եկեղեցական և ընդհանուր երաժշտություն: Իսկ հոգևոր կրթությունը կջամբվի Հին և Նոր Կտակարանի պատմությամբ և մեկնությամբ, ինչպես նաև քրիստոնեական եկեղեցվո սուրբերու վարքով, քրիստոնեականի, ինչպես նաև հայ եկեղեցվո պատմության ուսուցմամբ և վերջապես, երեք տարիներու վրա ալ կդասավանդվին ընդհանուր պատմություն և աշխարհագրություն: Իսկ լսարանական բաժնին մեջ շեշտը կդրվի ավելի խոր ուսուցումին Հին և Նոր Կտակարաններու մեկնության, վարդապետական աստվածաբանության և հայ եկեղեցվո պատմության, որոնց վրա կավելանա երկրորդ, երրորդ և վերջին լսարաններուն մեջ՝ հոգեբանություն, տրամաբանություն, եկեղեցական իրավունք, ծիսագիտություն, հովվական աստվածաբանություն և քարոզչություն:

թյուն, ինչպես նաև ընդհանուր գրականության պատմություն և ընդհանուր եկեղեցվոր պատմություն: Վերջին տարիներում, Վեհափառ Վազգեն կաթողիկոսի կարգադրությամբ, երրորդ լսարանի ծրագրին մեջ մտած է նաև հատուկ դասախոսություններում շարք մը, տարեկան 60 պահ, էկումենիզմի մասին:

Վերջին տարիներում, Վազգեն Ա. Ամենայն Հայոց կաթողիկոսի նախաձեռնությամբ, հիմնովին վերակազմվեցավ Էջմիածնի ճեմարանի ուսումնական ծրագիրը, ըստ ժամանակի եկեղեցական պահանջներում:

Գալով Երուսաղեմի դպրեվանքին, ան գոյություն ունեցած է սրբոց Հակոբյանց վանքին մեջ որքան ատեն որ Պատրիարքությունը գոյություն ունեցած է, այսինքն վեցերորդ դարեն. հոն պատրաստված եկեղեցականները եղած են գլխավորաբար միաբաններ ու Հակոբի, որոնք զբաղած են հայրախոսությամբ, աստվածաբանությամբ, իմաստասիրական ուսումներով. բայց գործնականապես անոնք եղած են գրիչներ (Scribes), որոնք ընդօրինակած և տարածած են կրոնական գրականության ձեռագիր աշխատանքները: Երուսաղեմի դպրեվանքին նոր շրջանի պատմությունը կսկսի 1833-ին, երբ Զաքարիա պատրիարք կորոշե կազմակերպել Աստվածաբանական վարժարանը արդիական կերպով և կհրավիրե ուսուցիչներ Պոլսեն, վերակազմելու համար ծրագիրը և ուսուցման մեթոդը: Անկե ասդին Երուսաղեմի դպրեվանքը ունեցած է հաջող և տկար շրջաններ, սակայն բնավ չէ ընդհատված անոր աշխատանքը: Այստեղ աշակերտներ կընդունվին շատ ավելի կանոնա տարիքեն, նախակրթարանը ավարտելէ ետք (12—13 տարեկան) և հինգ տարի կստանան երկրորդական ընդհանուր ուսում, այնպես ինչպես որևէ երկրորդական վարժարանի մեջ. հավելյալ կստանան կրոնական դաստիարակություն, Հին և Նոր Կտակարանի պատմություն, քրիստոնեական (Catechism), գրաբար և հայ եկեղեցվոր պատմություն: Հին դրությամբ, երկրորդական ուսման այս ծրագիրը կտարածվեր չորս տարիներու վրա, որոնց կհետևեին աստվածաբանական ուսման երեք տարիներ—ընդամենը յոթը տարի: Վերջին երեք տարիներում կդասավանդվին հոգեբանություն, տրամաբանություն, իմաստասիրություն, պատմություն, բնագանցություն, աստվածաբանություն, հայրախոսություն, ծիսագիտություն, ընդհանուր եկեղեցվոր պատմություն, հայ եկեղեցվոր պատմություն և եկեղեցական երաժշտություն, ինչպես

նաև վերջին տարին՝ Հովվական աստվածաբանություն և քարոզչություն:

Վերջին 13 տարիներում Երուսաղեմի Աստվածաբանական դպրոցի ծրագիրը հիմնապես վերակազմվեցավ նոր պահանջներու թելադրությամբ: Երկրորդական վարժարանի մասը հինգ տարիներու վրա տարածվեցավ, որուն ավարտին ուսանողները կմասնակցին Ծի-Սի-Ի.ի քննություններուն՝ կազմակերպված Լոնդոնի համալսարանի կողմէ և Պրիթիշ Քաունսլի միջոցով: Երկրորդական վարժարանի աշակերտները, որոնք 13—18 տարեկան են, կտրվին չորս լեզուներ. արդի հայերեն և դասական հայերեն, անգլերեն, արաբերեն և եբրայերեն: Իսկ ընծայարանի երեք տարիները բարձրացվեցան չորսի, որոնց ընթացքին շեշտը կդրվի առավելաբար Հին և Նոր Կտակարաններու ներածության մեկնության վրա, ինչպես նաև հայ հին մատենագրության:

Երուսաղեմի Աստվածաբանական դպրոցի աշակերտներուն թիվը, որ առ հասարակ եղած էր 30—35, այժմ կհասնի 70-ի, և ընդլայնումի նոր ծրագիրով գալիք մի քանի տարիներու ընթացքին հավանաբար բարձրանա 100-են վեր:

Գալով Կ. Պոլսո Պատրիարքության կապված դպրեվանքին, անհկա շարունակությունն է մեծ հռչակ վայելող և մեր եկեղեցիին ղեկավար դեմքերը տվող Արմաշի դպրեվանքին, որ 1915-ին մեր բոլոր վանքերուն և դպրոցներուն հետ փակվեցավ և քանդվեցավ: 1950-ին է որ Գարեգին պատրիարք Խաչատուրյան, Սկյուտարի քարձուքին վրա վերաբացավ աստվածաբանական դպրոց մը ու Խաչ անունով, չափազանց դժվար պայմաններու մեջ, և այսօր դժվար է ըսել թե անհկա որևէ կերպով կրցավ լեցնել Արմաշի դպրեվանքին թողած պարսպը:

Հասկնալու համար այս երեք դպրեվանքերու այժմու կյանքը, պետք է նկատի ունենալ երկու հիմնական իրողություններ. առաջինը կապված է հայ ժողովուրդի պատմության հետ, և երկրորդը՝ մեր եկեղեցվոր նկարագրին հետ: Պատմական իրողությունը որուն կակնարկենք, այն ահավոր ցեղասպանությունն է որ 1915-ին, առաջին համաշխարհային պատերազմի ընթացքին գործադրվեցավ հայ ժողովուրդին վրա: Ոչ միայն մեկուկես միլիոն հայեր ջարդվեցան Թուրքիո մեջ, այլ առանց հետք ձգելու կործանեցան և ջնջվեցան դարավոր վանքեր, եկեղեցիներ, դպրոցներ և եկեղեցական համայնքներ: Այդ ցեղասպանության հայ եկեղեցին տվավ ահավոր տուրքը—բնաջրնջումը 1500 եկեղեցականներու, ամենեն ա-

հավոր տանջանքներու մեջ, որովհետև անոնք մկատվեցան իբրև ազգային ղեկավարներ: Անոնց թիվին մեջ են քահանաները, վանականները, վարդապետները և եպիսկոպոս ու արքեպիսկոպոս առաջնորդները: 1915-ին ցեղասպանությունը փոխեց մաս հայ եկեղեցիի մկարագիրը, որովհետև արմատախիլ ըրավ ժողովուրդը պատմական իր հողեն և ցրվեց զայն աշխարհի չորս կողմերը: Հոգ չէ թե օտար լուծի տակ, սակայն մինչև 1915, մեր եկեղեցին 1600 տարի շարունակ ապրեցավ իր հողին վրա, իր ավանդական երկրին մեջ: Անոնք որ կրցան ազատիլ ցեղասպանությունեն, արքայական և ապաստան գտան օտար երկիրներ: Անոնք այդ թվականեն ի վեր կապրին աքսորի մեջ, և իրենց ողբերգության ստեղծած հոգեկան բեկումը ամենօրյա իրականություն մըն է, մեր եկեղեցիի առօրյա կյանքին մեջ: Իսկ Սուլեյմանի Հայաստանի մեջ, թեև մեր ժողովուրդը գտավ դարերով կորսնցուցած իր անկախությունը և պահեց իր ֆիզիքական գոյությունը, ծաղկեցուց իր պատմական հայրենիքի այն մասը որ զերծ կրցավ մնալ ցեղասպանությունեն, թեև այնտեղ ծաղկեցան լեզուն, գրականությունը, արվեստները և տնտեսությունը, սակայն եկեղեցին ապրեցավ դժվար տարիներ, բայց ժողովուրդին հավատքը, բարեպաշտությունը և ավանդական շերտեռանդությունը շարունակվեցավ հետզհետե ավելի գեղեցկորեն, ուժ ստացած մահատակներու արյունեն: 1945-ին է միայն որ եկեղեցին կարելիություն ստացավ հոգևոր նոր սերունդ պատրաստելու:

Գալով եկեղեցականներու պատրաստության գործին, աստիկա մեր եկեղեցիի ազգային մկարագիրը կընորոշե:

Մեր օրերուն, ազգային եկեղեցիի հասկացողությունը կկարոտի ոչ միայն բացատրության մը, այլ մաս արդարացումի: Ամերիկայի Միացյալ Մահանգներուն մեջ, Արևելյան եկեղեցիի այս տարբերակը բնորոշելու համար կգործածվի «տոհմային» (Ethnic) հանդուրժողական բառը, մկարագրելու համար ռուսական, ռումանական, հունական կամ հայկական եկեղեցին, իբրև տեսակ մը կրոնական ֆոլքլոր, հետունքներն եկած և միասին բերած անսովոր ոճ մը պաշտամունքի: Էթնոմեմիկ շրջանակներուն մեջ, ընթացիկ բառն է «մշակույթ», ժխտական իմաստով, հասկցված իբրև տեսակ մը կրոնական շովինիզմ, արգիլող եկեղեցիները որ դուրս գան իրենց պատյանեն, պայթեցնեն կարոտը անցյալի իրենց փառքին, քակեն շղթաները իրենց ավանդություններուն, կարենալ մտնելու համար արդի աշ-

խարհի միջազգայնական գաղափարականությունեն ներս:

Եկեղեցիի մը ազգայնականությունը հետո է այս ծաղրանկարներեն: Ան միացյալ կապն է երկրի մը, ժողովուրդի մը և հավատքի մը: Արքահամի, Իսահակի և Հակոբի Աստուծուն կողմէ՝ հրավերն է բոլոր ազգերուն, որ մտնեն իր Արքայությունեն ներս, Աստուծո և ժողովուրդներեն յուրաքանչյուրին միջև կնքված Նոր Ուխտն է: Յուրաքանչյուր ազգին նույնացումն է «Նոր Իսրայել»ին: Աստվածաշնչական հավատքի լույսն է, ծագած ամեն ազգի ճամբուն: Հայությունն է ազգի մը իր սեփական հողին, իրեն հատուկ մշակույթին և իր տեսիլքին մեջ:

Հայերը այսպես հասկցան Աստվածաշունչը: Եվ Աստվածաշունչը ըրավ զանոնք ազգ մը, որովհետև Արարատի աշխարհը տեսան իբրև խոստացված երկիրը, որը, քրիստոնեացումով, եղավ սուրբ Երկիրը:

Ազգայնացումի իրականությունը եկեղեցի մը չի գատեր և կղզիացներ մի, սուրբ, ընդհանրական և առաքելական եկեղեցիի հաղորդությունեն: Ընդհակառակը, ան կստեղծե նոր կապ մը այդ ժողովուրդին և Աստուծո միջև, ազգային կապը: Ազգայնացումը կըլլա վտանգավոր երբ եկեղեցի մը նույնացնե ինքզինք մշակույթի մը կամ ազգային ավանդության մը հետ և հավակնի այլ ազգերու պարտադրել այդ մշակույթն ու ավանդությունը:

Օրինակ մը հիշենք մեր անցյալեն. հայերուն ամբողջ պատմությունը պայքար եղած է երկու ճակատներու վրա՝ Արևելքի պարսիկները, արաբները, թաթարները, սելճուքները որոնք ուզած են իրենց հավատքը պարտադրել և մյուս կողմեն՝ Արևմտքի պետությունները, որոնք ուզած են կլանել մեզ իրենց մշակույթի և քաղաքական ուժով:

Առաջիններուն, Ե դարու հայ հերոսին, Վարդանի պատասխանը հստակ բանաձեվումն է հայերու կեցվածքին. «Այս հավատքն ոչ ոք կրնա խախտել մեզ, ո՛չ հրեշտակները, ո՛չ ալ մարդիկ, ո՛չ սուր, ո՛չ ջուր և ո՛չ մեկը ահավոր տանջանքներեն: Մեր ինչքերը և ունեցածը ձեռքերուդ մեջ են, մեր մարմինները առջևդ են, վարվե անոնց հետ ինչպես որ կուզես: Եթե թողուս մեզ մեր հավատքին, այս աշխարհի վրա պիտի չնախընտրենք ուրիշ տեր, քեզ փոխարինող, իսկ երկինքին մեջ պիտի չընտրենք այլ Աստված Հիսուս Քրիստոսի փոխարեն, որովհետև չկա ուրիշ Աստված»:

Պատճառը որ հայերու դիմադրությունը այսքան անգիշող եղավ միշտ, այն է թե քրիստոնեական հավատքը տված էր իրենց

վատահոգություն թե Աստված պիտի չլքե զիրենք երբեք, որովհետև, մկրտությամբ ծառանգած էին իր խոստումը: «Ես պիտի ըլլամ ձեր Աստվածը և դուք՝ իմ ժողովուրդը»: Խոստումն մը ավելին, տեսած են անոր իրականացումը այդուբեմի ստեղծումով, բայց մանավանդ՝ Աստվածաշունչի թարգմանությունը ստեղծած էր լեզուն և սկսած հայ գրականության Ոսկեդարը: Հարուստ ծեսը լեզված էր խաչաձև եկեղեցիները իր բանաստեղծությամբ, լեցնելու աստիճան ամեն սիրտ ինքնության գագաթով մը: Տարվան բոլոր տոնակատարությունները և վարժարաններու կրթական կյանքը լեզված էին հարության տեսիլքով մը, հարությունը ժողովուրդի մը, կոչված, այլ ժողովուրդներու շարքին, ըլլալու վկայողը Քրիստոսի:

Ահա այս ոգիով է ներշնչված կրթական դրությունը աստվածաբանական մեր ճեմարաններն են:

Ժառանգավոր ուսանողը մեր ճեմարաններուն մեջ կմեծնա և կբացվի կենդանի այդ հավատքին դասարանին մեջ և եկեղեցիի արարողություններուն հոսանքին մեջ: Դժվար է ըսել թե դասարանի նստարանին վրայի գիրքերուն մեջ է որ կգտնե աղբյուրը իր հավատքին, թե՛ եկեղեցիին մեջ: Եկեղեցին իրեն համար պաշտամունքի, արարողության և աղոթքի վայր մը ըլլալն ավելի այն միջավայրն է որ կգարգանա իր հոգեկանությունը: Առտուն, արևի ծագելն առաջ ան կմտնե տաճար, հոն արարողության հոսանքով տարվելու համար դեպի իր Արարիչը: Մեր եկեղեցվո ծեսը իրեն համար լավագույն դպրոցն է որ հաղորդության կմտնե, օրվան տոնի խորհուրդին միջոցավ, Քրիստոսի իրական ներկայության հետ: Ժամերգությունները օրվան ընթացքին կտանին զինք ավելի և ավելի խորունկ գիտակցության մը, թե ինք մասն է եկեղեցիի մը մարմինին, որ շարունակական աղոթքի վիճակի մը մեջ է: Եկեղեցվո ծեսին ընդմեջն անկա կերթայ դեպի հաղորդությունը սրբոց, ստանալու համար իր հավատքին սնունդը: Բուն դպրոցը իր հոգեվոր դաստիարակության՝ անտարակույս որ սրբատեղիներն են, ուր ամեն օր կերթա հաղորդվելու Քրիստոսի խորհուրդով: Թե ֆիզիքական և թե խորհրդակատարության ստեղծած հոգևոր միջավայրը իրական ուսուցիչներն են, որոնք կմատնացունեն Քրիստոսի անձը և կլեցնեն իր հոգին՝ Ավետարանի պատգամով: Եկեղեցին և Քրիստոս իրական ներկայությամբ մը կլեցնեն անոր առօրյա կյանքը: Ավետարանի ուսուցումը դասարանն ենք մեկնողական և բացատրական բոլոր իր երանգներով

կդրոշմեն իր միտքը ճշմարտություններով, որոնք եկեղեցիին մեջ կդառնան իրեն համար աստվածային հայտնություն (Revelation) և հոգեկան ներշնչում. այնպես որ, երբ եկեղեցիին մեջ կլսեն նույն այն ընթերցվածները, որոնց մասին ամեն տեսակի բացատրություններ տված է իր ուսուցիչը, այլևս գրքունակ և իմացական բացատրությունն են դուրս կուգա և կընդունի զայն իրեն պատգամ, պատգամ մը՝ զոր իրը ընելու համար այլևս պետք չունենար ուսուցիչի մը միջնորդության: Իսկ տոնակատարությունները, մանավանդ Տերունական տոները, տոնված այն տեղերուն վրա որոնք փրկագործության խորհուրդին դեպքերով օծուն են, անոր համար որ հավատքի աչքերով կնայի անոնց, սրբազան այդ տեղերը կբանա ուսանողի հոգին այն խորհուրդներուն զորս ինք ապագային պիտի տանի իրեն պատգամ իրեն հաճմանով իր համայնքներուն, այսինքն Ծնունդը, Մկրտությունը, Չարչարանքը և Հայտնությունը: Մեր եկեղեցիի ծիսակատարությունը արդեն այնպես մը կարտահայտե Ավետարանին դեպքը ամբողջ տարվան ընթացքին, որ հավատացյալին, մանավանդ մասնակցող եկեղեցականին ամբողջ ուշադրությունը և հոգիի աչքերը սևեռած կպահե Խաչին և անկե հոսող մտածումին, որ խորհրդածության ուղղությամբ մը կառուցնողը զայն հոգևոր կյանքի հետզհետե բարձրացող վիճակներու: Դպրոցական դասընթացքի ճամբով, եկեղեցական գիտելիքները կշարժվին աշակերտին գլխավորաբար երեք լրացուցիչ դասընթացքներով, որոնք են՝ պատմությունը ընդհանուր եկեղեցվո, պատմություն հայ եկեղեցվո և հովվական աստվածաբանություն: Եկեղեցվո պատմությունը ընդհանուր զառափար մը կուտա վարդապետության գարգացումին և գլխավոր հերետիկոսություններու մասին, որոնք եկեղեցիին վարդապետության կազմությունը պատճառեցին: Հայ եկեղեցվո պատմությունը գլխավորաբար կանգ կառնե մեր եկեղեցվո ներքին զարգացումին վրա: Բայց հայ և մյուս եկեղեցիներու փոխհարաբերություններու մասին, աստվածաբանական հարցերու նկատմամբ, շեշտը անշուշտ կդրվի այն իրողության վրա, որ տիալոկը բնավ կանգ չառավ օրթոդոքս եկեղեցիներու հետ, Քաղկեդոնն էր, և փորձերը միշտ կրկնվեցան վարդապետական հարցերու շուրջ հասկացողության մը գալու համար: Այստեղ պետք է նշել մանավանդ այն իրողությունը որ հայ եկեղեցվո պատմությունը զուգընթաց զարգացավ միշտ մեր ժողովուրդի պատմության հետ և հետևաբար ազգային և եկեղեցական կյանքի պատմությունն է որուն

հաղորդ կրլայ աշակերտը և կգիտակցի այն դերին գոր մեր եկեղեցին կատարեց հայ ժողովուրդի ճակատագիրը առաջնորդելու իր պատասխանատվության մեջ, մանավանդ երբ թագավորությունը կործանեցավ և հայ եկեղեցին ստանձնեց նաև դեկալարությունը մեր ժողովուրդի ազգային կյանքին:

Թեև Երուսաղեմի մեջ մանավանդ եկեղեցականության պատրաստվող աշակերտը կապրի վանական մթնոլորտի մեջ, սակայն և այնպես կպատրաստվի ծառայելու մեր համայնքներում աշխարհի չորս կողմը ցրված: Այժմ, բացի եկեղեցական իր առաքելությունեն, Հայոց եկեղեցին իր վրա առած է նաև պարտականությունը պահպանելու մեր ժողովուրդը իր ազգային և եկեղեցական ավանդության մեջ: Որքան ատեն որ իր երկրին մեջ էր, հայ կրոնական համայնքը ուներ մշակույթի և քաղաքակրթության որոշ նկարագիր մը որ զուտ քրիստոնեական էր: Մեր մշակույթը հարազատ իր նկարագիրով կշարունակեր զարգանալ և ծաղկիլ եկեղեցվո առկաստանին մեջ, և եկեղեցականը թե՛ քահանա էր, թե՛ ուսուցիչ և թե՛ ազգային ղեկավար: Այսօր երբ տարբեր մշակույթներու, տարբեր քաղաքական սարքվածքներու, տարբեր ընկերային դրություններու դեմ հանդիման կզանգվի մեր եկեղեցին զանազան երկիրներու մեջ, շատ ավելի ստիպողական պետք մը կզգա շարունակելու ավանդական իր կյանքը առանց սակայն կղզիանալու և կտրելու կամ հակադրելու ինքզինք մոր գաղափարաբանություններեն և մշակութային տվյալներեն: Ամենեմ դժվար ճեղքաշմակություն մը ստեղծել է, որով մեր եկեղեցին կարենա պահել էականը և սակայն ինքզինք պատշաճեցնե արագորեն զարգացող և հարատև փոփոխությանց ենթակա մոր միջավայրերուն: Գլխավոր հարցը գոր կդիմագրավենք, աշխարհականացումի խնդիրն է, և եկեղեցականը որ կերթա ծառայելու համայնքներեն ներս իրեն ծխական քահանա, անհրաժեշտությունը կզգա նաև մեր դպրեվանքներեն ստացած իր ուսման վրա ավելցնելու տեղական աստվածաբանական դպրոցներու տված կրթությունը, որով իր պատրաստությունը կամբողջանա: Անոր համար է որ արտասահմանի մեջ ծառայելու կոչված մեր երիտասարդ եկեղեցականները ստանալեն տք իրենց բուն, հիմնական ուսումը մեր դպրեվանքներեն ներս, կերթան մի քանի տարիներ ուսանելու օրթոդոքս, անկլիքան,

ամերիկյան և կամ եվրոպական դպրեվանքերու մեջ: Այնպես որ եկեղեցականներու պատրաստության գործը չի սահմանափակվիր միայն մեր դպրեվանքերով, այլ կճյուղավորվի նաև դեպի ոչ-հայկական հաստատությունները: Նախապատրաստելու համար հայ եկեղեցականը արտասահմանի եկեղեցիներու ծառայության, մենք Երուսաղեմի մեջ արդեն հարաբերության մեջ կպահենք զայն և ս. Քաղաքի բազմաթիվ հաստատություններուն հետ, ինչպես Թանթուրի Ecumenical Theological Institute-ին, ուր շատ հաճախ կերթան դասախոսություններ մոտիկ ընելու համար աստվածաբանական հարցերու մասին, կամ ուրիշ հաստատություններու, ուր հաղորդ կրլան աստվածաբանական արդի մտածումին: Ինչպես 5-րդ դարուն ս. Գրքի թարգմանիչները հայերենի թարգմանեցին նաև եկեղեցական ամբողջ գրականությունը, և այդպիսով հայ եկեղեցին հաղորդ դարձուցին ասորական, հունական և լատինական եկեղեցիներու հայրախոսության գրականության, մինչև այսօր ալ մեր դասընթացքներուն մեջ կաշխատինք կարելի եղածին չափ օգտագործել և ծանոթացնել մեր աշակերտության ինչ որ կկատարվի և կիրառարակվի մյուս եկեղեցիներուն մեջ: Այնպես որ երբ շեշտը կդնենք մեր եկեղեցվո ազգային նկարագրին վրա, ստիկա ոչ թե առանձնացնելու և կղզիացնելու համար է հայ եկեղեցականը ընդհանուր եկեղեցվո կյանքեն, այլ ընդհակառակը՝ ավելի խորացնելու համար հասկացողությունը եկեղեցվո դերին ընկերության մեջ, որ այս պարագային հայ ժողովուրդն է. և քանի որ այդ ժողովուրդը կապրի նաև իր երկրեն դուրս, ընկերային բոլորովին տարբեր ռեժիմներու մեջ և գաղափարական բոլորովին տարբեր շրջապատներու մեջ, հետևաբար և ստիպողաբար հայ եկեղեցականը պետք է գիտնալեցնել իր ժողովուրդին հոգևոր պետքերը՝ քաջ ծանոթ ըլլալով միջավայրին, և այդ միջավայրին մեջ գործող հայ եկեղեցիի առաքելության:

Թե որքան կհաջողինք մեր այս ճիգերուն մեջ և թե որչափով ճիշտ է և արդարանալի մեր ընտրած ճամբան՝ դժվար է գնահատել այժմ. սակայն կհավատանք որ մինչև հիմա մեր ժողովուրդին մեջ հայ եկեղեցվո ճրագը վատ պահող աստվածային ձեռքը պիտի շարունակե այս եկեղեցիի նահատակներու ոսկորներեն Աբրահամու որդիներ հանել: